

Joanna Dziak

Biblioteka Główna Politechniki Śląskiej

Zasoby elektroniczne jako przedmiot edukacji informacyjnej na podstawie doświadczeń Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej

Zasoby elektroniczne bibliotek stanowią coraz większą część zbiorów, a katalogi online, bazy danych, biblioteki cyfrowe, repozytoria stały się już standardowymi narzędziami udostępniania informacji w bibliotekach. W celu zintegrowania i uproszczenia wyszukiwania w e-zasobach Biblioteka Główna Politechniki Śląskiej w ostatnim czasie wprowadziła multiwyszukiwarkę Primo oraz system linkujący SFX. Zmieniają się także kompetencje czytelników. Wyrosło pokolenie tzw. cyfrowych tubylców, dla którego Internet jest już naturalnym środowiskiem życia, nauki i pracy. Czy wobec tego umiejętności wyszukiwawcze czytelników wymagają szkolenia? Czy zasoby elektroniczne powinny być przedmiotem edukacji informacyjnej? Jakie przyjąć formy kształcenia?

Biblioteka Główna Politechniki Śląskiej od kilku lat systematycznie prowadzi szkolenia (online i tradycyjne), w których przygotowuje czytelników do korzystania z e-zasobów. W referacie przedstawiono dotychczasowe doświadczenia w tym zakresie. Na podstawie obserwacji oraz ankiet wśród uczestników szkoleń przeanalizowano potrzeby edukacyjne użytkowników biblioteki oraz możliwości i sposoby ich realizacji.

Zasoby elektroniczne oraz narzędzia do ich gromadzenia, opracowania i udostępniania to już codzienność w działalności bibliotek akademickich. Poprzez stronę WWW czytelnicy mają dostęp do informacji o zbiorach (katalogi online, bazy bibliograficzne) oraz do samych zbiorów (pełnotekstowe bazy danych, biblioteki cyfrowe, repozytoria). Za pomocą narzędzi elektronicznych użytkownicy mogą komunikować się z bibliotekarzem (poczta elektroniczna, formularze zapytań, komunikatory) oraz uzyskiwać informacje o aktualnych wydarzeniach w bibliotece (wiadomości na stronie internetowej, kanał RSS, newsletter, blog). Standardem jest zdalne zarządzanie własnym kontem czytelniczym: zamawianie publikacji do wypożyczenia, prolongata, rezerwacje.

Rozwijają się usługi biblioteczne bezpośrednio związane z infrastrukturą informatyczną: dostęp do Internetu, także bezprzewodowego, szkolenia online. Na portalach społecznościowych (Facebook, Twitter) tworzą się wokół bibliotek grupy sympatyków zainteresowanych ich działalnością.

Coraz szersza oferta biblioteczna w Internecie potencjalnie może trafić do coraz większej liczby odbiorców. Według raportu Głównego Urzędu Statystycznego w 2013 roku komputer posiadało 74,7% gospodarstw domowych, a dostęp do Internetu 71,9% gospodarstw, z czego 68,8% dostęp do Internetu szerokopasmowego. Najliczniejszą grupą

regularnie korzystającą z Sieci są uczniowie i studenci (98,6%), nie dziwi więc, że obecność dzieci w gospodarstwach domowych wyraźnie podnosiła wskaźnik posiadania komputera w domu aż do 95,2 % gospodarstw. Według danych GUS w Internecie użytkownicy najczęściej korzystają się z poczty elektronicznej, wyszukują informacje o towarach, usługach i zdrowiu, korzystają z usług bankowych, słuchają radia, oglądają telewizję i telefonują. Ponad 42% użytkowników wykorzystuje Internet także do czytania i pobierania czasopism online. Większość użytkowników posiada podstawowe kompetencje informatyczne. Z przeglądarki internetowej potrafi korzystać prawie 95% osób, pocztę elektroniczną obsługuje swobodnie ponad 73% osób, w czatach i forach dyskusyjnych bierze udział ponad 60% osób, a telefonuje za pomocą Internetu prawie 42% osób [1].

Oprócz kompetencji informatycznych efektywne wykorzystanie informacji warunkują także kompetencje informacyjne rozumiane jako zespół umiejętności niezbędnych do określenia potrzeb informacyjnych, wyszukania i oceniania informacji, a w końcu efektywnego i etycznego jej wykorzystania. Umiejętności te są kluczowe nie tylko w procesie formalnej edukacji szkolnej czy akademickiej, ale także w procesie uczenia się przez całe życie oraz w późniejszej działalności zawodowej. Powszechny dostęp do Internetu skutkuje bowiem nie tylko dostępem użytkowników do coraz większej ilości informacji, ale także czynnym udziałem w jej tworzeniu i rozpowszechnianiu.

Główne problemy, z które napotyka każdy użytkownik, zarówno odbiorca, jak i twórca informacji w zasobach elektronicznych to:

- różnorodność źródeł
- efektywne tworzenie strategii wyszukiwawczej
- ocena jakości informacji
- ustalenie licencji dostępności publikacji
- aspekty ekonomiczne dostępu do publikacji

Zdobycie rzetelnej wiedzy w tym zakresie jest koniecznym elementem rozwoju w życiu osobistym, społecznym i zawodowym.

Edukacyjna funkcja bibliotek nie jest niczym nowym. Już w latach 30-tych XX wieku w bibliotece Szkoły Głównej Handlowej prowadzone były ćwiczenia biblioteczne [2]. W latach 50-tych pojawiły się akty prawne określające dydaktyczne zadania bibliotek¹ i od tego czasu powszechnie organizowane były szkolenia, mające na celu zaznajomienie

¹ Uchwała nr 47 Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 1952 r. w sprawie wzorcowego statutu szkoły wyższej. Monitor Polski, 1952 Nr 57, poz. 883. Ustawa o szkołach wyższych nr 336 z dnia 5 listopada 1958 r. Dz. U. 1958 Nr 68

czytelników ze sposobem korzystania ze zbiorów oraz ze źródeł informacji m.in. z katalogów czy bibliografii. Wraz z komputeryzacją nadeszła era gwałtownego ilościowego rozwoju informacji. Pojawiły się nowe źródła i formy publikowania, rozwinęły się techniczne możliwości powielania i udostępniania informacji, a wraz z nimi nowe problemy prawne i ekonomiczne. Biblioteki stanęły przed niełatwym zadaniem przygotowania czytelników do korzystania z informacji już nie tylko w zakresie własnych zbiorów czy zbiorów innych bibliotek, ale w zakresie ciągle rozszerzających się zasobów Internetu. W bibliotekarstwie polskim pojawiły się publikacje dotyczące nauczania umiejętności informacyjnych, organizowano konferencje poświęcone tej tematyce, opracowano standardy w zakresie edukacji użytkowników bibliotek medycznych oraz przygotowano podręcznik dla trenerów, a także prowadzono projekty badawcze [3], a Fundacja Nowoczesna Polska opracowała katalog kompetencji medialnych i informacyjnych [4].

Biblioteka Główna Politechniki Śląskiej prowadzi systematyczne szkolenia użytkowników od 1957 roku. Początkowo dotyczyły one zasad korzystania z biblioteki, a od 1974 roku wprowadzono dla studentów szkolenia z informacji naukowej obejmujące działalność służby informacyjnej oraz metodykę poszukiwań bibliograficznych na podstawie źródeł znajdujących się na miejscu [5]. Od 2009 roku rozpoczęto systematyczne szkolenia, w trakcie których temat zasobów elektronicznych stanowi istotną część zajęć. Aby dostosować ofertę edukacyjną do potrzeb i możliwości odbiorców, organizowane są zarówno kursy online na Platformie Zdalnej Edukacji funkcjonującej w Politechnice Śląskiej jak i tradycyjne szkolenia w formie wykładów i/lub warsztatów. Przygotowywane są zajęcia dla nowych czytelników, dla studentów rozpoczynających pisanie prac licencjackich i magisterskich, dla doktorantów, a także dla pracowników naukowych.

Podstawowe przyczyny organizowania szkoleń to:

- obserwacja zachowań informacyjnych czytelników
- zapotrzebowanie zgłaszane przez pracowników naukowych
- wprowadzenie nowych narzędzi i zasobów

Biblioteka stara się na bieżąco uaktualniać swoją ofertę edukacyjną tak, by wychodzić naprzeciw potrzebom czytelników.

Jedną z form edukacji informacyjnej są kursy zdalne posadowione na platformie Moodle działającej w Uczelni. Studenci pierwszego roku i wszyscy nowi czytelnicy mają możliwość uczestniczenia w *Szkoleniu bibliotecznym* online. Oprócz ogólnych informacji o funkcjonowaniu biblioteki uczestnicy szkolenia mają możliwość zapoznania się podstawowymi źródłami informacji elektronicznej począwszy od katalogu OPAC. Na

przykładzie różnych typów dokumentów przedstawione są informacje znajdujące się w katalogu elektronicznym, na konkretnych przykładach prezentowane są formalne i rzeczowe kryteria wyszukiwawcze oraz proste i złożone strategie wyszukiwania. Na przykładzie katalogu KaRo prezentowane są także możliwości przeszukiwania katalogów wielu polskich bibliotek. W treści szkolenia zwrócono również uwagę na podstawowe usługi realizowane poprzez stronę WWW: formularze do kontaktu z biblioteką, wypożyczalnię międzybiblioteczną, funkcjonowanie multiwyszkiwarki „Primo”. Zaprezentowano także zakładkę „e-źródła”, w której biblioteka zebrała dostępne bazy danych i na przykładzie BazTech i Ibuk Libra przedstawiono sposoby wyszukiwania informacji w źródłach bibliograficznych i pełnotekstowych. Uczestnicy szkolenia mają możliwość natychmiastowego sprawdzenia swojej wiedzy poprzez odpowiedzi na pytania zamieszczone pod poszczególnymi rozdziałami oraz w końcowym teście.

Szkolenie biblioteczne ma za zadanie zasygnalizowanie czytelnikom istnienia różnorodnych źródeł informacji i sposobów wyszukiwania. Bardziej szczegółową wiedzę zyskują uczestnicy szkolenia *Przewodnik po zasobach elektronicznych*. Kurs trwa 5 tygodni i oprócz wyszukiwania informacji w katalogach bibliotecznych, obejmuje wyszukiwanie w różnych bazach polskich i zagranicznych, wyszukiwanie informacji patentowej i normalizacyjnej, prezentuje zasady funkcjonowania bibliotek cyfrowych i repozytoriów. Uczestnicy zdobywają wiedzę o różnych rodzajach informacji, efektywnych strategiach wyszukiwawczych, trybach dostępu do źródeł pełnotekstowych. Treści rozdziałów ilustrowane są zrzutami z ekranów i linkami do poszczególnych zasobów elektronicznych tak, by uczestnik na bieżąco mógł przetestować prezentowane zagadnienie. Na zakończenie każdego rozdziału uczestnicy mają do wykonania zadanie złożone z kilku ćwiczeń polegających głównie na wykonaniu konkretnego wyszukiwania. Przesłane odpowiedzi są oceniane przez prowadzącego szkolenie.

Przygotowane szkolenia online koncentrują się na prezentowaniu źródeł elektronicznych wysokiej jakości, na tworzeniu efektywnych strategii wyszukiwawczych oraz na zagadnieniu dotarcia do pełnego tekstu dokumentu zarówno w sytuacji gdy funkcjonuje on jako dokument elektroniczny jak i drukowany. Na Platformie Zdalnej Edukacji Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej udostępniany jest także odnośnik do kursu „Open Acces – otwarta nauka” posadowionym na Platformie AGH. Czytelnicy mają możliwość zapoznania się z ideą otwartości zasobów elektronicznych, także w kontekście problemów prawnych i ekonomicznych.

Edukacja zdalna daje szereg możliwości w kształceniu umiejętności wykorzystywania zasobów elektronicznych. Oprócz szkoleń na Platformie Zdalnej Edukacji Biblioteka Główna Politechniki Śląskiej promuje w środowisku także webinaria przygotowywane przez firmy dostarczające bazy danych m.in. przez Thomson Reuters. Podczas godzinnych wykładów ilustrowanych praktycznymi wyszukiwaniami online uczestnicy mają możliwość zapoznania się ze źródłami umieszczonymi w bazach oraz ze sposobami wyszukiwania.

Duże znaczenia mają także tradycyjne formy edukacji: wykłady, warsztaty, prezentacje. W zależności od stopnia zaawansowania i potrzeb użytkowników, oprócz praktycznego wyszukiwania informacji w licencjonowanych źródłach, w programie zajęć wprowadzane są kolejne elementy edukacji informacyjnej. Na zajęciach dla studentów pierwszego roku czytelnicy zaczynając od katalogu OPAC i podstawowych źródeł elektronicznych na stronie internetowej poznają Bibliotekę i jej funkcjonowanie. Studenci rozpoczynający pisanie pracy dyplomowej czy magisterskiej zapoznają się z problemami wiarygodności różnych źródeł i oceny jakości informacji. Podczas warsztatów dla doktorantów poruszane są zagadnienie zarządzania informacją: wykorzystywania menadżerów bibliografii, tworzenia profilu na portalach dla naukowców, wykorzystywanie niestandardowych źródeł informacji takich jak blogi naukowców czy portale społecznościowe. Dla pracowników naukowych przygotowano cykl spotkań podczas zebrań rad wydziałów i instytutów. W latach 2010-2011 przeprowadzono 14 prezentacji, podczas których pracownicy Biblioteki przedstawiali źródła dedykowane dla określonych dziedzin wiedzy. Organizowane były także tematyczne spotkania poświęcone zagadnieniom Open Access, archiwizowaniu dorobku naukowego w repozytorium uczelnianym, elektronicznym źródłom informacji o jakości czasopism naukowych, a także na temat wykorzystywania baz bibliograficznych w procesie oceny pracowników i jednostek naukowych. Wszyscy zainteresowani mają także możliwość uczestniczenia w prezentacjach baz danych prowadzonych przez przedstawicieli wydawców.

W Bibliotece Politechniki Śląskiej wszystkie szkolenia są nieobowiązkowe i aby pozyskać uczestników muszą być przydatne, efektywne i zaprezentowane w atrakcyjnej formie. Oferta edukacyjna kierowana do pracowników i studentów uczelni wyższej oprócz aktualnych treści powinna uwzględniać także specyfikę uczenia się osób dorosłych. W większości zajęć stosowane są metody aktywizujące uczestnika i wykorzystujące jego doświadczenie. Zarówno w zajęciach online jak i w tradycyjnych szkoleniach czytelnicy wykonują ćwiczenia w oparciu o omawiane zasoby elektroniczne. Tematy ćwiczeń odnoszą się do aktualnych potrzeb uczestników szkolenia. Dzięki temu dostrzegają oni bezpośrednio

przydatność nabytych umiejętności. W tradycyjnej, stacjonarnej wersji szkoleń prowadzone są dyskusje, w trakcie których uczestnicy mogą przedstawić swoje problemy i skonfrontować doświadczenia. Wymiana opinii i doświadczeń jest także istotnym źródłem informacji dla prowadzących na temat potrzeb i trudności użytkowników zasobów informacyjnych.

Istotnym problemem tworzenia programu szkolenia w zakresie zasobów elektronicznych jest różny poziom przygotowania uczestników. Aby dostosować zajęcia do umiejętności i potrzeb osób szkolonych stosowany jest podział materiału na mniejsze jednostki. Ułatwia to zarządzanie kursem i ewentualne ominięcie treści zbędnych lub rozbudowanie wybranych fragmentów w zależności od aktualnych potrzeb. Dotyczy to także szkoleń online, gdzie uczestnik sam decyduje ile czasu poświęci na prezentowane zagadnienie.

W przypadku zajęć nieobowiązkowych konieczna jest intensywna akcja promocyjna oferowanych szkoleń. Potrzeby edukacyjne w zakresie źródeł elektronicznych pozostają często nieświadomione. Użytkownicy popularnych wyszukiwarek nie zdają sobie sprawy z luk w umiejętnościach, uniemożliwiających im prawidłowe posługiwanie się informacją. Nie mają także świadomości istniejących możliwości i ograniczeń w zakresie korzystania z informacji. Czasami udział w kursie wiąże się również z koniecznością pokonania bariery wstydu i strachu przed ujawnieniem braku wiedzy. Wobec studentów stosowane są premie i nagrody mające zachęcić ich do udziału w kursach i zweryfikowania swojej wiedzy. Uczestnicy *Szkolenia bibliotecznego* online za zaliczenie testu mają zwiększane konto wypożyczeń, natomiast studenci, którzy zaliczyli ćwiczenia w szkoleniu *Przewodnik po zasobach elektronicznych* otrzymują poprzez serwer Proxy dostęp z komputerów domowych do baz danych dostępnych w ramach sieci akademickiej. W przypadku pracowników naukowych podkreślana jest przydatność zdobytej wiedzy, co sprzyja wykształceniu własnej wewnętrznej motywacji do nauki.

Tematyka szkoleń powinna być dynamicznie dostosowywana do aktualnych potrzeb, co jest szczególnie istotne w zakresie szybko zmieniających się zasobów elektronicznych. Oprócz informacji o źródłach, zasadach ich wykorzystywania i strategiach wyszukiwawczych pojawiają się ciągle nowe problemy wymagające przeszkolenia. Mimo rozwoju źródeł elektronicznych w kierunku obsługi intuicyjnej, użytkownicy powinni mieć możliwość zdobycia wiedzy o ich możliwościach i zasadach działania. Podstawowym problemem jest mnogość narzędzi i zasobów o różnych funkcjonalnościach. Biblioteka może rekomendować używanie określonych źródeł czy usług i oferować konieczny instruktaż. Zasoby elektroniczne podlegają także ciągłym zmianom, pojawiają się określone mody na przykład

w zakresie interfejsu wyszukiwawczego. Biblioteka powinna być miejscem, gdzie czytelnik może otrzymać doraźną pomoc w opanowaniu nowej wersji. Rozwijają się także nowe narzędzia upraszczające mechanizmy i procedury wyszukiwawcze. Działalność biblioteki powinna promować wprowadzane zmiany tak, aby użytkownicy efektywnie z nich korzystali.

Każde szkolenie w Bibliotece Głównej Politechniki Śląskiej kończy się anonimową ankietą ewaluacyjną, w której uczestnicy określają swój poziom zadowolenia i przydatność odbytego kursu. Pod uwagę brany jest proponowany zakres tematyczny, czas przeznaczony na szkolenie, sposób prowadzenia zajęć. Oceny te są jednoznacznie pozytywne. Uczestnicy szkoleń oceniają kursy jako bardzo przydatne, interesujące i godne polecenia. Powszechność Internetu w życiu społecznym powoduje, że zdobycie wiedzy w zakresie posługiwania się zasobami i narzędziami elektronicznymi jest koniecznością. Biblioteka jako naturalne źródło dostępu do informacji powinna podejmować i realizować funkcję edukacyjną w tym zakresie.

Literatura:

[1] Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2009-2013. Główny Urząd Statystyczny. Urząd Statystyczny w Szczecinie. (2013) J. Berezowska i in. [online] Warszawa, [dostęp 15.03.2014]. Dostępny w World Wide Web: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/NTS_spolecz_inform_w_polsce_2009-2013.pdf

[2] Skiwska J. (1979) Historia Biblioteki Szkoły Głównej Planowania Statystyki 1906-1978. Warszawa, s. 46

[3] Wiorogórska Z. (June 2011) Poland Information Literacy State-of-the-Art Report [online], [dostęp 15.03.2014]. Dostępny w World Wide Web: http://www.sbp.pl/repository/SBP/sekcje_komisje/komisja_ds_educacji_informacyjnej/Poland_State_of_the_Art_Report_July2011.pdf

[4] Cyfrowa przyszłość. Katalog kompetencji medialnych i informacyjnych. (2012) Dąbrowska A. J. i in. [online]. Warszawa, [dostęp 15.03.2014]. Dostępny w World Wide Web: <http://nowoczesnapolska.org.pl/wp-content/uploads/2012/05/Cyfrowa-Przyszlosc-Katalog-Kompetencji-Medialnych-i-Informacyjnych1.pdf>

[5] Kamińska A., Kordecki M. (2013) Dzieje Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej w latach 1945-2000 (cz.1). *Rocznik Muzeum w Gliwicach*, T. XXIV, s. 225-275